

Maria Janukowicz

Przygotowywanie się nauczycieli szkół podstawowych do lekcji

Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika 23, 283-291

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria JANUKOWICZ

Przygotowywanie się nauczycieli szkół podstawowych do lekcji

Słowa kluczowe: warsztat pracy nauczyciela, fazy przygotowywania się do lekcji, pakiet czynności przygotowawczych.

Działanie ludzkie to coś radykalnie odmiennego od odpoczynania. Umożliwia autentyczny postęp, bo jest w nim siła energetyczna. Działanie sprawia, że każda rzecz idzie wedle swojego porządku i trzyma się naznaczonej kolejności. Jest podstawą i zasadą rozwoju człowieka. Niektórzy są działaniami tak przepełnieni, że decydują one o sensie ich życia, o ich jestestwie. Kiedy los obdarzy nas niespodzianie wysokim potencjałem energetycznym, wówczas działania mają dużą dynamikę. Próbujemy nawet oceniać wartość człowieka wedle jego działania, na co zwracał uwagę Arystoteles, uznając go za jedną z kategorii przypadłościowych w metafizyce. Dokonując kategoryzacji działań na sprawcze i celowe¹, wiązał je zawsze z określonym ruchem człowieka. Działanie kojarzone z czynnym udziałem człowieka w czymś jest miernikiem kreatywności istoty ludzkiej, pomysłowości, bystrości i pracowitości. Działaniem można wywierać na kogoś wpływ, robić na kimś wrażenie, wywoływać reakcję. Powszechnie mówić można o działaniach w obronie pokoju, w dobrej wierze, o działaniach wspólnych, w czymś imieniu, o działaniu na wyobraźnię, na nerwy, na zwłokę². Ale nie to jest najważniejsze. Istotą działania jest fakt, że stanowi ono

układ intencjonalnych czynności, których celem jest przystosowanie się do otoczenia lub zmiana tego otoczenia; wszelkie działanie opiera się na: 1) wyznaczeniu celu dz., 2) ustaleniu warunków realnych tego dz., 3) wyborze środków adekwatnych zarówno do celu, jak i do warunków danej rzeczywistości [...]³.

¹ *Nowy leksykon PWN*, Warszawa 1998, s. 411.

² *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Lempicka, Warszawa 1968, s. 150.

³ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1981, s. 64.

Dotyczy to zarówno życia codziennego (rodzinnego), jak i zawodowego. Swoistość działania zawsze determinuje rodzaj wykonywanej profesji. Z punktu widzenia zawodu nauczyciela wszelkie działania mają charakter pedagogiczny, ale można dokonać szczegółowej ich kategoryzacji, dzieląc je na działania opiekuńcze, dydaktyczne i wychowawcze. Każdy rodzaj działania, zdaniem M. Fuller, jest owocem poznania⁴. Im jest ono głębsze, tym działanie jest skuteczniejsze. Poznanie to tylko jeden z warunków efektywnej pracy nauczyciela, dużo ważniejszym jest znalezienie czasu na przygotowanie się do działań o charakterze ogólnopedagogicznym. Zdaniem L. Jeleńskiej:

przygotowanie lekcji to najbardziej twórczy moment w pracy nauczyciela. Jest tu naprawdę autorem, w klasie będzie reżyserem własnej sztuki, a po lekcji własnym krytykiem⁵.

Czas na przygotowanie się do lekcji w domu jest zróżnicowany. 48,7% nauczycieli szkół podstawowych przeznacza na przygotowanie się do lekcji 1 godzinę zegarową, a 39,2% poświęca 15–30 minut na czynności przygotowawcze. Sposób przygotowywania się, jak i pakiet wykonywanych czynności przez nauczyciela w warunkach domowych jest przedmiotem badań empirycznych autorki.

1. Problem i metoda

Podejmując się przeprowadzenia badań empirycznych w aspekcie przygotowywania się nauczycieli do lekcji w szkołach podstawowych, hipotetycznie zmierzałam do ustalenia: (1) typów lekcji, do których nauczyciele się przygotowują, (2) środków dydaktycznych przygotowywanych do prowadzenia lekcji, (3) symptomów świadczących o tym, że nauczyciel jest przygotowany do lekcji, (4) oceny poziomu przygotowania się nauczycieli do lekcji. Badania zostały przeprowadzone w 2012 roku na terenie województwa śląskiego wśród 100 uczniów i 50 nauczycieli szkół podstawowych.

W grupie badanych uczniów dominowały dziewczęta (50,9%), chłopcy zaś stanowili 49,1% ogółu. Większość z badanych stanowiły osoby z klas V i VI, zamieszkujące konglomeracje miejskie. W grupie badanych nauczycieli występowały jedynie kobiety (100,0%), w wieku 35–40 lat i 45–50 lat. W prowadzeniu badań posłużyłam się metodologią M. Łobockiego. Podstawową metodą badawczą uczyniłam sondaż diagnostyczny z zastosowaniem techniki ankiety i wywiadu.

2. Analiza wyników badań

Całokształt organizacji pracy dydaktycznej wymaga od nauczyciela bardzo sumiennego przygotowania się do prowadzonych zajęć. Przeprowadzenie efek-

⁴ *Księga aforyzmów*, oprac. J. Muras, Warszawa 2004, s. 66.

⁵ L. Jeleńska, *Metodyka pierwszych lat nauczania*, Warszawa 1926, s. 53.

tywnej lekcji nie jest możliwe bez kreatywności, pomysłowości i umiejętności radzenia sobie w każdej sytuacji. Zdaniem W. Okonia przygotowanie lekcji powinno obejmować trzy fazy nauczania: przedlekcyjną, śródlekcyjną i zamykającą. Faza przedlekcyjna obejmuje: wybór treści, wybór sposobu nauczania, gospodarowanie czasem i przestrzenią, ustalenie struktur, motywowanie. W fazie przedlekcyjnej ustala się, co i przez jaki czas będzie przedmiotem nauczania. W fazie śródlekcyjnej planuje się pytania, czas oczekiwania, kierowanie wydarzeniami. W fazie zamykającej określa się, jak oceniać postępy uczniów i jak dostarczać im informacji zwrotnych⁶. Przygotowując lekcje, nauczyciel powinien ustalić, jakie cele dydaktyczne, wychowawcze, poznawcze i kształcące ma spełniać lekcja. Pierwszoplanową czynnością jest określenie celów, jakie pragnie zrealizować nauczyciel w toku procesu kształcąco-wychowawczego. Chodzi tu zarówno o główny cel nauczania, jak i cele operacyjne. Cel nie tylko wskazuje, co należy osiągnąć, ale także ogólny kierunek działań edukacyjnych. Stanowi „swoisty rodzaj wytycznych dla procesu kształcenia, określa jego wymagania programowe i oczekiwane rezultaty”⁷. Wśród badanych przez autorkę nauczycieli 79,8% osób twierdzi, że w procesie przygotowawczym do lekcji mają czas na przemyślenia nad celami kształcenia. Są świadomi tego, że realizując lekcję, muszą wiedzieć, co chcą osiągnąć. Traktują cele kształcenia priorytetowo. Jakkolwiek nie poświęcają tej czynności zbyt dużo czasu (4–7 minut), to traktują ją jako czynność wyjściową, bez której nie można ustalić pozostałych elementów. W rzeczywistości cele kształcenia zawsze traktowane są jako „świadome, z góry oczekiwane, planowane, a zarazem w miarę konkretne efekty edukacji”⁸. Bez ich znajomości nie jest możliwe dokonywanie zmian w osobowości uczniów. W pakiecie czynności przygotowawczych mieści się też wybór modelu nauczania. Najczęściej rozumiany jest on jako ogólny plan lub schemat, który ma pomóc uczniom opanować określone rodzaje wiedzy, postaw i umiejętności⁹. Wyraźnie preferowany przez nauczycieli szkół podstawowych jest model podający (60,3%), a w dalszej kolejności znajduje się model poszukujący (39,7%). Zdaniem badanych uczniów, nauczyciele nie zawsze są starannie przygotowani do prowadzenia lekcji, co ilustruje wykres nr 1.

Z danych zilustrowanych wykresem nr 1 wynika, że nauczyciele najlepiej są przygotowani do lekcji, na których realizują tokiem podającym nowe tematy (60,4%). Omawiając nowe zagadnienia i przekazując nowe informacje, nie mogą pokazać swojej niekompetencji. Dom jest najlepszym miejscem, aby zgromadzić odpowiednią literaturę do danego tematu, wyszukać takie zagadnienia i omówić je w taki sposób, aby zaciekać uczniów, a podany materiał był dla nich zrozumiały. Nowe programy nauczania, nowe podręczniki czynią koniecz-

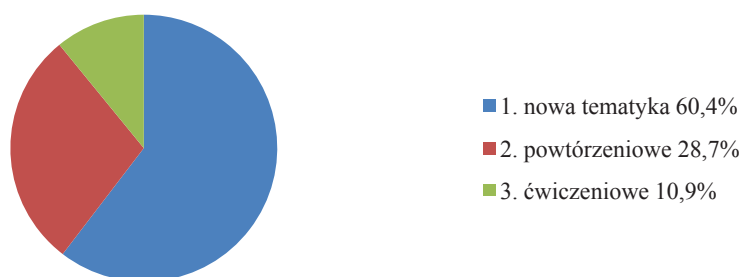
⁶ W. Okoń, *Zarys dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1965, s. 181.

⁷ K. Żegnałek, *Dydaktyka ogólna*, Warszawa 2005, s. 68.

⁸ K. Dendek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998, s. 47.

⁹ R.I. Arends, *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1994, s. 35–36.

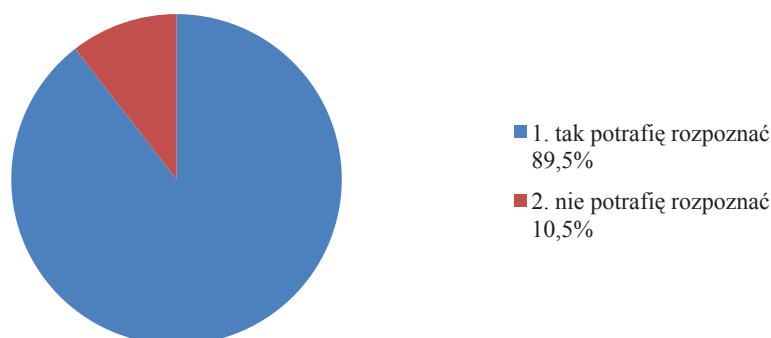
nym doksztalcenie się nauczycieli. 28,7% badanych uczniów twierdzi, że nauczyciele przygotowują się w domu głównie do lekcji powtórzeniowych. Opracowują takie narzędzia sprawdzania wiedzy, aby uczniowie dobrze napisali klawsówkę, test czy też kartkówkę. W najmniejszym stopniu przygotowują się do lekcji z dużą ilością ćwiczeń, licząc na aktywność uczniów (10,9%). Może to jednak okazać się groźne dla nauczyciela. Ćwiczenia prowokują uczniów do zadawania pytań, niektórzy oczekują od nauczyciela pomocy, będąc więc nieprzygotowanym, łatwo skompromitować się. Czy uczniowie potrafią rozpoznać, że nauczyciel jest przygotowany – lub też nie – do lekcji? Spójrzmy na wykres nr 2.

Wykres 1. Typy lekcji, do których nauczyciele przygotowują się starannie (w opinii uczniów)

Źródło: badania własne.

Czy potrafisz rozpoznać, że nauczyciel jest przygotowany do lekcji?
(w opinii uczniów)

Wykres 2. Opinie uczniów na temat możliwości rozpoznania przygotowania nauczyciela do lekcji

Źródło: badania własne.

Z danych zilustrowanych wykresem nr 2 wynika, że większość uczniów, bo 89,5%, potrafi rozpoznać, czy nauczyciel przyszedł na lekcję przygotowany, czy

też nie. Parametrami pozwalającymi na stwierdzenie tego faktu są: rekwizyty będące w posiadaniu nauczyciela, kanał werbalny, jakim posługuje się nauczyciel, oraz jego mowa ciała. Przygotowany do lekcji nauczyciel prowadzi ją dynamicznie, płynnie przechodząc od jednej fazy lekcji do kolejnej, według określonego wcześniej planu. Posługuje się scenariuszem lekcji, konspektem lub notatką w postaci punktów. Wie, co było przedmiotem zadania domowego, pamięta o zapowiedzianych klasówkach, nie wertuje nerwowo kolejnych kartek podręcznika, aby sprawdzić, czego nauczał na danej lekcji. Przygotowany do lekcji nauczyciel sprawnie posługuje się pomocami dydaktycznymi, które są w jego zasięgu. Niektóre z nich są na stanie multimedialnego oprzyrządowania klasy, a inne wykonywane są w domu. Nie ma u niego chaosu, bałaganu, proces dydaktyczny jest uporządkowany. Nieprzygotowany do lekcji nauczyciel zwykle nie posiada wspomnianych rekwizytów, nieustannie pyta, co było tematem ostatniej lekcji, co było zadane, zastanawia się nad sposobem poprowadzenia lekcji, przerzucając większość czynności na uczniów. Symptomaticznym nieprzygotowania się do lekcji jest sprowadzenie jej wyłącznie do pracy uczniów z podręcznikiem. Poziom przygotowania nauczyciela do lekcji zdradza też jego sposób zachowania się, zwłaszcza posługiwanie się kanałem werbalnym. Jeśli sposób wyrażania myśli jest precyzyjny, lapidarny, zrozumiały dla uczniów, świadczy to o tym, że nauczyciel jest przygotowany do prowadzenia lekcji. Jeśli gubi wątki, chaotycznie przekazuje lub interpretuje materiał, towarzyszy mu chaos myśli, brak zwięzłości, niepoprawny styl, pretensjonalność, to znaczy, że nauczyciel nie pracuje systematycznie nad sobą. Rozumny porządek powinien cechować nie tylko całość wypowiedzi nauczyciela, ale także każde wypowiedziane przez niego zdanie. Sposób mówienia wyraża nie tylko normę poprawności, ale też elegancji. Zdaniem W. Doroszewskiego „styl – jakim mówi i pisze człowiek – jest niezawodnym wyrazem poziomu umysłowego i postawy umysłowej”¹⁰. Jeśli nie jest poprawny, źle to świadczy o nauczycielu. U nieprzygotowanego do lekcji nauczyciela daje się zauważyć sztuczny patos, mętność koncepcji, nielogiczność rozumowania, nieprecyzyjne słownictwo i długość nieskładnych zdań. Zaciemnia to treść, powoduje nieporozumienia, wprowadza ucznia w błąd. Zaciemnianiu treści służą też przeskoki myśli, zbyt duże skróty lub zbyt długie zdania. Nie zauważa się tego u nauczyciela, który ceni sobie prostotę, a ta jest owocem twardej dyscypliny i mozolnego szlifowania jej.

Sprawą charakteru jest bowiem bezpretensjonalność – nieudawanie, że się wie więcej, niż się wie, lub że się czuje więcej, niż się czuje; sprawą charakteru jest szacunek dla rozmówcy, jego czasu i trudu, i sprawą charakteru jest nieszczerzenie siebie – własnego czasu i trudu¹¹.

Poziom przygotowania się nauczyciela do lekcji łatwo też rozpoznać, obserwując jego mowę ciała. Kanałem najlepiej to wyrażającym jest kanał wzro-

¹⁰ Cyt. za S. Gorczyński, *Sztuka myśli i słowa*, Warszawa 1976, s. 101.

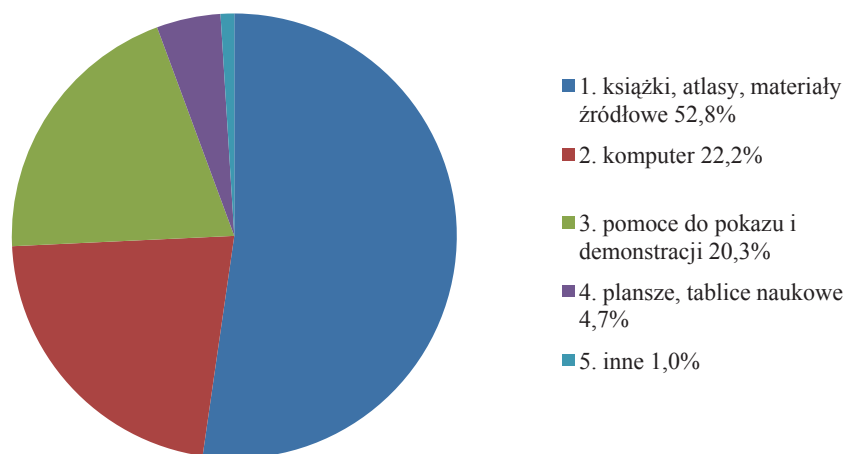
¹¹ Tamże, s. 156.

kowy, który jest całkowicie zamknięty u tych nauczycieli, którzy są nieprzygotowani do lekcji. Takie osoby, zdaniem uczniów, zwykle unikają wymiany spojrzeń, patrząc wszędzie, tylko nie w oczy ucznia. Kierują wzrok na dziennik, do góry, w bok lub na jakieś przedmioty znajdujące się w pobliżu. Diametralnie inaczej zachowuje się nauczyciel, który jest przygotowany do lekcji. Prowadząc kolejne fazy lekcji, stara się podtrzymywać kontakt wzrokowy, dając wyraz zainteresowania przekazywanym komunikatem. Tą drogą też, nie przerywając toku zajęć, zdobywa informacje na temat znużenia klasy, niezrozumienia przekazywanych treści, wyłączenia się niektórych uczniów, zajmowania się przez nich czymś innym, nienadążania za tokiem myślowym. Umiejętne operowanie mową ciała łącznie z właściwą nauczycielowi gestykulacją, wyrazem mimicznym twarzy w połączeniu ze słowem czynią lekcję ciekawą. Bez względu na przedmiot nauczania powinnością dydaktyczną nauczyciela jest wzbudzić ciekawość u uczniów. Zdaniem M.L. Collinsa zależy to od zapału nauczyciela, na który składają się takie cechy, jak: ruchliwość; różnicowana dykcja, uwzględniająca także naleciałości lokalne; harmonia ruchu; szerokie otwieranie oczu; częste i ostentacyjne rzucanie pytań; różnicowane i wyrażające emocje sposoby poruszania się; różnicowana mimika; dobór słów, zwłaszcza przymiotników; żywy, pozytywny stosunek do pomysłów i uczuć; tryskanie energią¹². Zdaniem 61,4% indagowanych uczniów tylko nauczyciele, którzy przygotowują się do lekcji, są w stanie zaskoczyć uczniów czymś nowym, zaciekawić sposobem prowadzenia lekcji. Może to być przygotowanie naukowych nowinek w zakresie danego tematu, przykładów z życia potwierdzających teoretyczne rozważania, wprowadzenie nowej metody dydaktycznej czy też różnicowanej gamy pomocy dydaktycznych. Wszystko to wymaga czasu i refleksji prowadzonej w domowym zaciszu. Dla 26,7% uczniów o przygotowaniu się do lekcji decydują stosowane pomoce dydaktyczne. Rodzaj wykorzystywanych środków dydaktycznych przez nauczycieli szkół podstawowych przedstawia wykres nr 3.

Dane zilustrowane wykresem nr 3 wskazują na fakt, że ponad połowa badanych nauczycieli (52,8%), przygotowując się do lekcji, korzysta z dokumentów pisanych – książek, tekstów źródłowych, atlasów, encyklopedii. Stanowią one zapis myśli ludzkiej w postaci publikacji wielostronicowej, o określonej liczbie stron i trwałym charakterze. Wśród wykorzystywanych publikacji znajdują się też podręczniki zawierające gotowe scenariusze lekcji czy też zbiory ćwiczeń do danego tematu lekcji. Nauczyciele przeglądają je, czytają, podejmują decyzje dotyczące doboru treści nauczania. Zarówno podręczniki, jak i przewodniki programowe można wykorzystać z wielkim dla siebie pożytkiem. W mniejszym stopniu wykorzystywany jest na etapie przygotowywania się do lekcji komputer (22,2%). Jakkolwiek każdy z nauczycieli jest w jego posiadaniu, to nie stanowi on powszechnego źródła, które pomaga w przygotowaniu się do lekcji. Wyko-

¹² R.I. Arends, dz. cyt., s. 259.

rzystywany jest raczej jako narzędzie dydaktyczne w trakcie trwania lekcji. Podobny odsetek badanych (20,3%) przygotowuje pomoce do pokazu i demonstracji przy stosowaniu metody projektu. Rodzaj stosowanego środka determinuje zwykle metoda pracy, a tę zaś przedmiot nauczania. W opinii uczniów im więcej ma nauczyciel zaprojektowanych środków, tym lepiej jest przygotowany do zajęć. Bogaty warsztat pracy nauczyciela – zdaniem 73,3% badanych uczniów – zwiększa ich aktywność. Często wykorzystywanym sposobem angażowania uczniów w proces uczenia się jest stosowanie różnorodnych gier i zabaw. Różne warianty domina, puzzli, uzupełnianek czy wreszcie krzyżówek stanowią interesującą dla uczniów formę sprawdzania wiedzy i umiejętności. Wymyślanie kolejnych wersji puzzli czy krzyżówek zabiera nauczycielowi wiele czasu. Można jednak przyzwyczaić uczniów do korzystania z tych środków i po pewnym czasie zachęcić ich do opracowywania własnych wersji tych zabaw, choćby w postaci pracy domowej. Opracowane przez uczniów gry i zabawy są cennym źródłem informacji zwrotnej dla nauczyciela. Edukacyjne programy multimedialne, internetowe serwisy edukacyjne, techniki audiowizualne, wycieczki, olimpiady, konkursy i turnieje – to wszystko środki, dzięki którym nauka szkolna nie musi być źle przez uczniów odbieranym obowiązkiem, lecz może stać się źródłem radości z samodzielnego poznawania ludzi i świata.

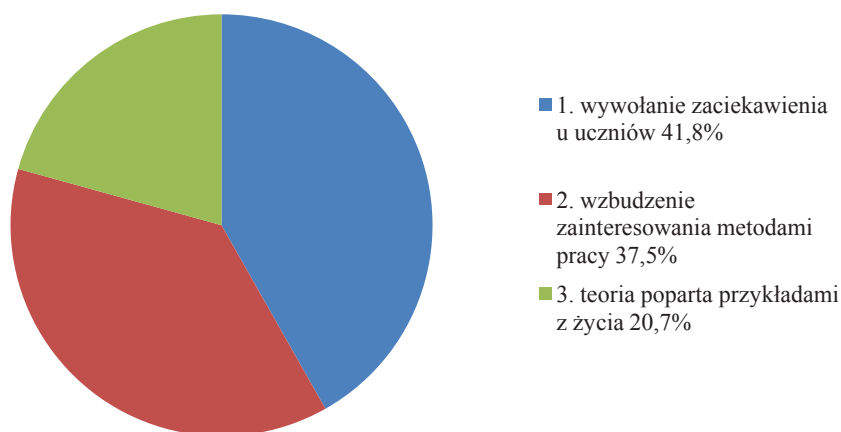

Wykres 3. Środki dydaktyczne, z których korzystają nauczyciele, przygotowując się do lekcji (w opinii nauczycieli)

Źródło: badania własne.

Bazą dla efektywnego wykorzystania czasu na lekcji jest przygotowany w domu konspekt lub scenariusz lekcji. Pozwala on uniknąć nauczycielowi przypadkowości, chaosu, błędzenia, a nawet cofania się, a więc opóźniania wy-

konywanej pracy. Znaczny odsetek uczniów, bo 46,7%, twierdzi, że nauczyciele mają przygotowane scenariusze lekcji, dzięki którym każda minuta jest zaplanowana. Nauczyciele z dużym stażem pracy mogą nie pisać szczegółowych konspektów, ale zawsze powinni mieć przygotowany plan lekcji. Tak od konspektu, jak i planu można w toku zajęć odstępować, jeśli jest to podyktowane wyłaniającymi się nagle potrzebami. Takie jednak odstępstwa udają się tylko nauczycielom dobrze do lekcji przygotowanym, czującym się swobodnie zarówno w przedmiocie, jak i w metodzie nauczania. Młodzi nauczyciele powinni starać się przygotowywać dokładne scenariusze lekcji, aby czuć się na nich pewnie. Nie działają wówczas po omacku, wiedzą czego chcą zarówno od siebie, jak i od uczniów. Mając na uwadze zarysowane na początku cele lekcji, łatwiej sprecyzować przyszłe stany rzeczy zarówno w skali makro, jak i mikro. Prowadzenie lekcji według scenariusza czyni ją uporządkowaną, zrozumiałą, przystępną i ciekawą, co potwierdza wykres nr 4.

Wykres 4. Elementy świadczące o tym, że nauczyciel jest starannie przygotowany do lekcji

Źródło: badania własne.

Z danych zilustrowanych wykresem wynika, że dla 41,8% uczniów właściwe przygotowanie się nauczyciela do lekcji jest podstawowym warunkiem ich zaciekawienia danym tematem. Nieco mniej uczniów (37,5%) zwraca uwagę na to, że przygotowany do lekcji nauczyciel wzbudza zainteresowanie stosowanymi metodami pracy. Odstępuje od tradycyjnego monologu na rzecz aktywizujących metod nauczania. Bliska jest mu zasada wiązania teorii z praktyką, co też czyni, włączając do treści nauczania przykłady z życia, a to ożywia uczniów w sensie intelektualnym najbardziej. Takie lekcje wzbudzają potrzebę poszerzania wiedzy na dany temat samodzielnie, poza szkołą. Są tak energetyczne, że uczniowie dzielą się nimi z rówieśnikami, a po powrocie do domu szczegółowo relacjonują

ich przebieg rodzicom. Przeciwnieństwem są lekcje nudne, prowadzone przez nauczycieli, którzy się do nich nie przygotowują. Trudno powiedzieć, którzy z nich w skali ogólnopolskiej są w większości, ale badania empiryczne autorki dowodzą, że poziom przygotowania się nauczycieli do lekcji, zdaniem badanych uczniów, jest dobry (80,2%). Oznaczać to może, że nauczyciele przygotowują się do lekcji i czynią to w sposób zadowalający uczniów. Ale tylko 18,9% uczniów twierdzi, że nauczyciele są przygotowani do lekcji bardzo dobrze. Uczniowie nie są usatysfakcjonowani w pełni poziomem przygotowania się nauczycieli do lekcji, a tym samym – sposobem ich prowadzenia. Chcieliby, aby wszystkie lekcje były ciekawe, interesujące, zaskakujące i zachęcające do dalszego pogłębiania wiedzy na dany temat. Chcą poznawać wciąż nowe elementy wiedzy w okolicznościach niestresujących ich. Ostatecznie domagają się, aby nauczyciele byli przygotowani do lekcji nie tylko dobrze, ale bardzo dobrze. Wymaga to od nich bardziej efektywnego zarządzania sobą w czasie spędzanym poza szkołą. Nie chodzi o to, aby w krótszym czasie zrobić jeszcze więcej. Nie chodzi też o wydajność, ale o skuteczność działań przygotowawczych, o robienie rzeczy, które wynikają z misji szkoły i własnego posłannictwa.

Summary

Primary School Teacher's Preparation for the Lesson

The essence of the reflection made by the author is the analysis of the teacher's workshop in a relation to the phases of preparation for the lesson. This analysis is made based on feedback from the students. They carried out the assessment of primary school teachers' preparation level to conduct lessons. In the light of their opinion the author shows how to prepare for lessons, the package of preparatory activities and symptoms indicating whether teachers are prepared to conduct lessons or not.

Keywords: teacher's workshop, phases of preparation for the lesson, package of preparatory activities.